

11. *Ибрагимова Д.Х. Неп и перстройка. Массовое сознание сельского населения в условиях перехода к рынку.* – М., 1997.
12. *Кульчицький С. Комуністична доктрина і спроби її реалізації в Радянській Україні (1919–1920).* – К., 1992.
13. *Варга Е.В. Проблемы экономической политики при пролетарской диктатуре.* – М., 1925.
14. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГОУ).* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1757.
15. *ЦДАГОУ.* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 417.
16. *Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ).* – Ф. 582. – Оп. 1. – Спр. 76.
17. *ЦДАВОУ.* – Ф. 582 – Оп. 1. – Спр. 3723.

О. А. Білик

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В УМОВАХ НАРОСТАЮЧОЇ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНОЇ КРИЗИ ТА ЗГОРТАННЯ НЕПУ

Зі зростанням ролі товарно-грошових відносин, популяризації дрібного виробництва не лише у містах, а й на селі, постає питання врегулювання фінансової сторони взаємовідносин між владою та виробником. З гостротою це питання постало ще за часів радянської влади, коли із введенням нової економічної політики уряд пішов на ряд поступок виробникам, в тому числі й селянству. Сьогодні у цих взаєминах між виробником та владою мало що змінилося. Тому, на наш погляд, фінансове регулювання відносин між владою та виробником є важливим й актуальним завданням сьогодення.

Прикладом таких взаємовідносин може служити фінансова політика радянської влади напередодні хлібозаготівельної кризи та в роки згортання НЕПу щодо головного джерела продовольчого забезпечення країни – селянства. До питання економічної історії українського села неодноразово зверталися такі вчені, як С. Корновенко, В. Лазуренко [4], Г. П'ятаченко [6], Т. Козацька [3], О. Кириленко [2] та ін. З огляду на це, мета статті – дати оцінку подіям, що показують фінансове становище українського села в умовах наростаючої хлібозаготівельної кризи та в роки згортання НЕПу.

Політика всебічного розвитку кооперації, яка лягла в основу соціалізації радянського села, мала значні успіхи в першій половині 20-х рр. ХХ ст. Поступки, які тимчасово були надані селянству із запровадженням непівських змін йшли у розріз із основною союзною економічною політикою. Із другої половини 20-х рр. за планами уряду основний вектор економічного розвитку мав переміститися у бік націоналізованого промислового виробництва. Це пояснювалося тим, що із запровадженням НЕПу приріст промислової продукції зростав із надзвичайно швидкими темпами: у 1921 р. становив 42,1 % від довоєнного, а 1925 – 66,1 % [10]. Таке швидке зростання темпів промисловості та зміна владних орієнтирів на прискорені, а не поступові темпи індустріалізації вимагали значного фінансового ресурсу. Одним із таких джерел фінансового ресурсу було обрано радянське селянство, серед якого помітне місце (за рядом причин) посіло селянство українське. Основною ж сферою регулювання фінансового зростання ресурсу стала податкова система з її множинними виплатами.

До початку 1926 р. сільське господарство за своїми найважливішими показниками впритул наблизилося до довоєнних показників: посівні площі досягли 92,5% (від 1913 р.), чисельність худоби – 88,2 % (від 1916 р.), валовий збір зернових становив 88,1 % [11, 9]. Важливим етапом у становленні фінансової основи радянського села стало рішення квітневого 1926 р. пленуму ЦК ВКП(б), який намітив вирішення завдань, що стояли на шляху

побудови сільськогосподарського податку. Зокрема пропонувалося побудувати податок таким чином, щоб в основу визначеного прибутку включити в об'єкт оподаткування прибутки від неземлеробських заробітків, а також побудувати податку за прогресивним принципом та посилення оподаткування «куркульських» господарств. 26 квітня 1926 р. приймається положення «Про єдиний сільськогосподарський податок», який визначав якісно новий принцип податкової системи – принцип стягнення податку, виходячи із фактичного прибутку.

Ведення колективного господарства, що зародилося у непівські роки, у другій половині 1920-х рр. набуває свого поширення. Це пов'язувалося ще й з тим, що у податковій системі надавався ряд пільг для колгоспів, зокрема за законом 1926 р. діяла 25 % знижка. Повністю від сплати податку були звільнені бідняцькі господарства, щодо середняцьких одноосібних господарств, то навпаки, діючим законом встановлювався посилений контроль за виконанням норм податку. Тиск на заможні верстви селянства («куркулів») чинився не лише заборону купівлі і продажу землі, обмеженням оренди і найму робочої сили, розгортанням сільськогосподарської і споживчої кооперації, посиленням державної допомоги бідності, але й збільшенням оподаткування, «обмежуючи його експлуататорські прагнення» [8, 135].

Характерним явищем для економічного розвитку протягом усього існування СРСР стало відведення значної ролі Україні у формуванні державного бюджету. Зокрема, з 280 млн. крб. сільгосподатку на частку України припадало 70 млн. крб. [8, 136]. При цьому на 1 січня 1926 р. у СРСР входили 6 республік, отже частка республіканських бюджетів у загальносоюзному не була однаковою. У другій половині 20-х рр. дедалі відчутніше виявлялася диференціація селянства, село було поділено за класами, що визначалися за розміром податкових стягнень (див. табл. 1).

Табл. 1

Сільськогосподарський податок за групами селянства [10, 262]

Групи селян	Податок на одне господарство (у крб.)	
	1925/1926 р.	1926/1927 р.
Бідняки	1,83	0,9
Серядняки (одноосібники)	13,25	17,77
Куркулі (заможні селяни)	63,6	100,77

З таблиці випливає, що розмови правлячих кіл про боротьбу лише із заможними верствами були неоднозначними, збільшення податкового тягаря для «куркулів» майже вдвічі не означало повної відміни чи звільнення від сплати сільськогосподарського податку бідняцького господарства. Відповідно до закону, оподаткуванню єдиним сільськогосподарським податком підлягали господарства колгоспників, одноосібні селянські господарства (як середняцькі, так і більш заможні) та бідняцькі господарства, розмір податку визначався з господарства, а не з окремого члена сім'ї. Об'єктом оподаткування за новим законом були площі земельної ділянки незалежно від прибутку з однієї соті гектару.

На думку можновладців, сільськогосподарський сектор економіки у другій половині 1920-х рр. продовжував значно відставати від основних потреб суспільства, зокрема акцент робився на розвиток технічних галузей сільського господарства. Саме цим цілям був підпорядкований «єдиний сільськогосподарський

податок на 1927/28 рр.», затверджений ЦВК та РНК СРСР від 2 квітня 1927 р. [6, 22]. Він зберіг ставки оподаткування та норми прибутковості господарств, було збільшено пільги колгоспам та бідняцьким господарствам з технічних культур і тваринництва. Хоча було внесено й ряд змін, зокрема в порядок звільнення за неоподатковуваний мінімум. Відтепер неоподатковуваний мінімум визначався не з прибутку на їдока, а з прибутку на господарство. Для колективних господарств було встановлено норми оподаткування, які не могли перевищувати середні розміри стягнення податку з одноосібних господарств по району. Що стосується прибутків від неземлеробських занять, то вони підлягали обов'язковому обліку.

Сільськогосподарський податок на 1927/28 р. був узаконений «Положенням про єдиний сільськогосподарський податок» від 21 квітня 1928 р. За Законом, оподаткуванню підлягало все населення, яке займалося сільським господарством, а також комуни, артїлі, този і радгоспи, які мали прибуток від: рільництва та спеціальних галузей сільськогосподарської діяльності (городництва, виноградарства, садівництва, бджільництва), неземлеробських заробітків (зарплати, кустарних промислів), використання власних тракторів. Оподаткуванню підлягало кожне господарство, виходячи із сумісного прибутку, одержаного грошми чи натуральним показником [7, 467]. Новим у податку стало визначення рівня доходу з однієї десятини посіву, чи робочої та продуктивної худоби. Це значно обмежувало права селян. Відповідно до закону, для УСРР встановлювалися наступні норми доходу: з десятини посіву – 52 крб., орної землі – 36,5 крб., – 26 крб., городини – 150 крб., виноградників – 220 крб., саду – 140 крб., тютюну – 200 крб.; з одного коня – 26 крб., великої рогатої худоби – 21 крб., вола – 20 крб., свині – 7 крб. [7, 471].

Класовий принцип оподаткування мав місце й в новому Законі на 1927/28 сільськогосподарський рік. Так, ст. 28 передбачала оподаткування одноосібних господарств не за нормами прибутковості, а за «наявними у них даними», тобто за матеріалами експертного обстеження кожного селянського двору інспекторами фінвідділу та активістами сільрад. Таким чином, з квітня по червень діяли так звані «надзвичайні заходи» хлібозаготівель, а селяни-експерти підлягали подвійному оподаткуванню [3, 153].

Поряд із одноразовим сільськогосподарським податком, швидкими темпами укорінюється ще одна важлива форма стягнення – самооподаткування. Із виникненням самооподаткування, ця форма стягнення діяла як додаткова, добровільна форма податку, але з часом, мабуть завдяки своїй ефективності, радянська влада ввела це стягнення в обов'язкові виплати. На початковому етапі функціонування самооподаткування діяв порядок, згідно з яким, кожна особа, яка не брала участі у голосуванні або голосувала проти щодо додаткових внесків на задоволення культурних потреб, не повинна була сплачувати внески за самооподаткуванням [2, 87]. Така система дозволяла певним категоріям селянства або зовсім ухилятися від сплати своєї частки самооподаткування, або брати в них найменшу участь [1, 87].

У 1927 р. прийнято Закон, яким чітко визначалися напрями витрат коштів, зібраних за рахунок самооподаткування: культурно-господарські витрати для задоволення потреб усього села та певних груп селян. Новий закон про самооподаткування забороняв «рівночасно збирати будь-які додаткові кошти на місцеві потреби» [11, 13]. При цьому, самооподаткування стає обов'язковим, якщо рішення про його запровадження приймається більшістю голосів. Проте, Закон для окремих груп селянства зберігав форму добровільності [2, 87].

Порядок визначення розмірів внесків кожного платника залежали від загальної суми коштів необхідної на задоволення певної культурної потреби (наприклад, ремонт хати-читальні, дороги, лікарні тощо). Ця сума розподілялася між окремими платниками. Розподіл виплат відбувався відповідно до прибутковості кожного господарства, при цьому встановлювалося максимальне обмеження платежів – 35 % від сільськогосподарського податку. Спеціальний Закон «про самооподаткування» від 2 січня 1928 р. дозволяв «проводити самооподаткування повністю в розмірі 35 % сільськогосподарського податку, допускаючи в окремих місцях перевищення цього показника, залежно від потреб села, можливостей обкладання і бажань самого населення» [3, 155].

Таким чином, проаналізувавши особливості запровадження та стягнення двох основних форм оподаткування – єдиний сільськогосподарський податок та самооподаткування – напередодні хлібозаготівельної кризи та в період згорання НЕП'у, було виявлено, що влада через посилення податкового тягара намагалася збільшити бюджетні надходження для задоволення потреб в індустріалізації країни Рад. Українське селянство, що роками прагнуло отримати право на самостійне управління своїми господарствами та право на витрату отриманого прибутку на власний розсуд, було знову позбавлене цих прав. Водночас надмірне оподаткування, якому підлягали всі засоби господарської діяльності, призвело до відмови господарів добровільно віддавати надприбуток, що викликало хлібозаготівельну кризу, появу «ножиць цін», а згодом і штучний Голодомор.

1. Бурцев Е.К., Козінов Г.И., Чистовский Н.В., Шаврин В.А. Низовий бюджет и общественное хозяйство деревни. – М., 1929.
2. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України: історія, теорія практика. – К., 2000.
3. Козацька Т.Ю. Система оподаткування та самообкладання селян в УСРР 1928 – 1930 рр. // Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті професора Д. Пойди. – Дніпропетровськ, 2004.
4. Корновенко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕП'у. – Черкаси, 2004.
5. Мирончук В.Д., Ігошкін Г.С. Історія України: Навчальний посібник. – К., 2002.
6. П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917 – 2003 рр. – К., 2005.
7. Собрание законов и распоряжений рабочекрестьянского правительства СССР. – 1928. – № 24.
8. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР: У 2 т. – Т. 2. – К., 1967.
9. Тяжесть обложения в СССР (социальный состав, доходы и налоговые платежи населения Союза ССР в 1924/25, 1925/26 и 1926/27 годах): Доклад комиссии СНК Союза ССР по изучению тяжести обложения населения Союза. – М., 1929.
10. Финансы СССР за XXX лет. – М., 1947.
11. Філіпов Р. Соціалістичне будівництво та самооподаткування. – Х., 1930.

Ю. В. Барабаш

СТАНОВЛЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ КОМУНІКАЦІЙ НА ДОНБАСІ У 1920-х рр.

Бурхливий розвиток транспортної галузі у сучасному світі відображає високі показники забезпечення комунікаційними мережами. Виробнича інфраструктура, яка включає в себе створення шляхів сполучення, транспортних засобів усіх видів, технічних пристроїв і